

Брати Капранови

Художник: Олександр Костенко

КОНСТИТУЦІЯ

у коміксах

УКРАЇНСЬКИЙ
КУЛЬТУРНИЙ
ФОНД

— Мама каже, що не повніє, бо в неї така Конституція!

— Не може бути, щоб у мами була своя Конституція, а в України — своя!

Ми з Марком завжди сперечаємося, хоч і народилися в один день. Бо ми дуже різні: він — хлопчик, а я — дівчинка. От і зараз, коли вчителька на уроці розповідала про Конституцію, він почав на мене нападати.

І зовсім не я почав, а Романа. Бо дівчата вредні і до всього чіпляються. А вчителька розповідала нам про Конституцію України. До чого тут мама?

Наша мама — юристка, і якщо вона говорить, що має свою Конституцію, значить так і є.

А ще кажуть, що дівчатам треба поступатися! Ну як тут поступитися, коли вона говорить абищо?

Ми би, мабуть, остаточно розсварилися, якби мама не почула. Вона не любить, коли ми сваримося.

— Так, що за ґвалт у нашій хаті? — запитала вона

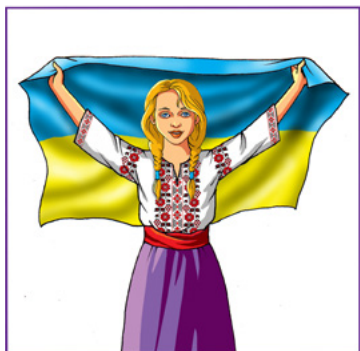
— Ми сперечаємося про Конституцію, — пояснила Романа. — Марко не вірить, що у тебе є своя Конституція.

— Романа вигадує різні дурниці! — закипів Марко. — Мамо, скажи їй!

— Тихо, діти. Зараз я вас помирю. Справа в тому, що Конституція...

Але стійте!

Ми же з вами ще не познайомилися! А це не ввічливо.

Привіт! Мене звати Романа, я вчуся у школі, люблю музику, свій планшет і маю брата Марка.

Привіт! Я — Марко. Ми з Романою двійнята. Народилися в один день і вчимося в одному класі. Якби хтось із вас знав, як важко вчитися в одному класі з сестрою!

А це — наша мама. Вона у нас дуже розумна і красива. Я теж такою буду, коли виросту.

Наша мама — юрист, тому любить, щоб усе було по закону. Щоб ми не сварилися і були слухняними.

Наш тато — програміст. Він не може жити без точності і всіх поправляє, особливо мене.

Він навіть з мамою іноді сперечається, бо мама каже, що закон не дає однозначних відповідей, а тато не терпить двозначностей.

А ще ми маємо бабусю та дідуся. Наша бабуся — вчителька, але працює не в нашій школі. І слава Богу, бо вчитися у рідної бабусі — таке неможливо витримати.

Ну а дідусь — професор. Він страшно любить товсті книжки. Чим грубший том, тим ніжніше дідусь його гладить. А гаджетів дідусь не любить, хоча й користується, бо сучасна наука без них ну ніяк не може.

Мама посадила нас навпроти себе і почала пояснювати:
— Конституція — це латинське слово, яке означає устрій, порядок, побудову. Тому його використовують у різних ситуаціях. Моя конституція — це побудова мого тіла, біологічні основи його роботи. Ну а Конституція України, про яку вам розповідала вчителька — це побудова держави.

— **Я ж тобі казала!** — одразу заявила Романа

— **Це я тобі казав!** — відповів Марко.

— Діти, не важливо, хто що казав. Важливо розуміти суть.

— А навіщо нам Конституція? — запитала Романа.

— **Ми ж не юристи,** — підтримав сестру Марко.

Мама посміхнулася:

— А навіщо вам правила дорожнього руху?

— **Щоб під машину не трапити,** — сказав Марко.

— **І знати, де можна гратися, а де ні.**

— От і Конституція так само. Ви повинні знати, що можна, а що ні, які права маєте ви, і люди навкруги, і поліція, і президент.

— **Президент має всі права. Він же головний,** — впевнено заявив Марко.

— **А от і ні!** — одразу заперечила Романа. — **Президента можуть зняти!**

— Любі мої! Вашу суперечку люди вирішили дуже давно. Вони зрозуміли, що коли керівник держави буде робити все, що йому заманеться, це закінчиться сумно.

— **Усі будуть плакати?** — уточнила Романа.

— Саме так, — кивнула мама. — Спочатку будуть плакати прості люди, аж поки їм урветься терпець і вони візьмуться за зброю. І тоді вже плакати доведеться владі.

— **Або вороги нападуть,** — додав Марко.

— Точно. Вороги завжди нападають, коли бачать, що держава слабка. Згадайте 2014-й рік. Президент Янукович почав робити, що заманеться, люди повстали, і цим скористалася Росія, щоб окупувати наш Крим та Донбас.

— **Але ми їх проженемо,** — запевнив Марко.

— Проженемо. Але для цього треба бути сильними. А сильна держава — це коли кожен робить свою роботу. Влада — свою,

громадяни — свою, поліція — свою. І все це розписано у Конституції. До речі, ви знаєте, що одну з перших сучасних конституцій у Європі створили українці?

— **Не може бути!** — здивувалася Романа.

— Але було. У 1710 році гетьман Пилип Орлик та Кошовий отаман Війська Запорізького Кость Гордієнко підписали конституцію, яка чітко описувала систему влади, розподіляла права й обов'язки Гетьмана та Козацької ради.

— **Це як наш Президент і Верховна рада?** — здогадався Марко.

— Точно. У США така конституція з'явилася лише за сімдесят років, а у поляків ще пізніше.

— **То ми — найперші?** — Романа не приховувала захвату.

— Ну, не найперші, але й не останні. І, до речі, теперішня наша Конституція визнана однією з найкращих у світі.

— Круто! — діти разом заплескали у долоні.

— От бачите, ви й порозумілися, — сказала мама. — Знання — найкращі ліки від суперечок.

Наш дідусь знає все. Ну просто, як Вікіпедія. А може, навіть краще. Ми його так і зовемо між собою: Вікі-дідусь. І коли ліньки вчити домашнє завдання — телефонуєш дідусю, і він так гарно розповідає, що знання самі в голові вкладаються. Неначе пазл.

От ми якось і запитали:

— Дідусю, а що таке Україна?

Він подивився так, неначе ми його здивували цим запитанням.

— Україна — це наша країна, наша держава. А що, маєте сумніви?

— **Звісно ні**, — запевнив Марко.

А Романа уточнила:

— **А країна і держава — одне й те саме? Чи різне?**

Дідусь полишив товсту книжку, за якою, як завжди, сидів, і зняв окуляри.

— Питання цікаве. А ви як гадаєте?

— **Думаю, одне**, — сказала Романа.

— **Різне**, — одразу заперечив Марко.

— Думаю, що ви обоє маєте рацію, — підсумував дід. — Бо назагал можна сказати «країна Франція» та «держава Франція», і це буде одне й те саме. Але під словом «країна» ми розуміємо передусім землю з людьми, які там живуть. А під словом «держава» — окрім території ще й владу та систему стосунків: гроші, закони, військо.

— **Тобто може бути країна без держави?** — уточнив Марко.

— Авжеж. Наприклад, колонія. Коли Індія була колонією Великої Британії, вона була країною, але державою стала тоді, коли отримала незалежність. І навпаки: держава Велика Британія тоді складалася з багатьох країн: Канади, Австралії, Індії і так далі. Сьогодні більшість країн є державами, тому їх можна називати й так, і так.

— **І вони мають свої Конституції?** — запитала Романа.

— Ого! Азвідки ви знаєте про Конституцію? — дід знову здивувався.

— **Нам мама розповіла**, — похвалився Марко.

— Чудово. До речі, у нашій Конституції жодного разу не вживається слово «країна», а тільки «держава». Тому що там ідеться про систему влади й стосунків. От, наприклад, у статті 1 сказано: Україна є

суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. І кожне слово тут має чітке значення.

— Ну і які це значення? — Романа подивилася з недовірою. — Забагато складних слів.

— Нічого складного. Суверенна — значить, сама собою керує. Незалежна — значить ніхто їй диктувати не може. Демократична — значить владу має народ. Соціальна — значить дбає про своїх людей. Правова — значить живе за визначеними правилами.

— Ого, яка у нас крута держава! — вигукнув Марко.

— Але держава — це не лише влада і закони. Держава — це і територія, і громадяни. Усе це записано в Конституції. Ну а крім того, держава має свої символи, такі як герб.

— Це тризуб князя Володимира, — одразу похвалилася своїми знаннями Романа.

— Точно. А ще прапор і гімн. Тому кожен з нас повинен поважати та любити ці символи, якщо поважає і любить свою державу, свою країну.

Ми ж казали, що наш Вікі-дідусь кращий за Вікіпедію! Він так цікаво розповідає, все наче само в голову залазить.

— От ми говорили, що країна — це територія, на якій живуть люди. Раніше територія належала князям, королям, графам. Вони її ділили, як хотіли, продавали, купували разом з селами і містами. А зараз вся Україна належить громадянам України. Так записано в Конституції, а Конституція — це найсильніший закон. Гори, ліси, степи, річки й навіть пустеля, яка у нас є на Херсонщині, — усе це наше. Хоча я не розумію, навіщо нам пустеля.

— У пустелі можна пісок добувати. І туристів возити, бо де вони іще побачать пустелю? Єгипет далеко, а Херсон близько. Так що і з пустелі може бути користь. Але нам належить не лише те, що на землі, а й те, що під землею. От, наприклад, знайшли ви під землею нафту. Кому вона належить? Ні, не вам, а нам усім. Бо усе, що в землі, належить нашому народу. Навіть якщо ти викопав скарб, все одно він не твій.

— А картопля твоя? Якщо ти викопав?

— Картопля твоя, бо ти сама посадила. А те, що закопали невідомо коли і невідомо хто, — усе належить українському народу.

— І вода, до річч, теж народна. Не тільки річки та озера — море, яке біля українського берега, теж належить нам усім.

— І навіть те, що під водою, — теж наше.

— І не лише під водою, але й під дном: якщо, наприклад, там є нафта або газ, вони теж належить українському народу. І небо над нами — так само.

— Але головне багатство України — це земля. Бо на землі росте хліб, пасеться худоба, прокладені дороги, збудовані будинки. Тому земля — головне національне багатство. Так написано у Конституції.

Однак подумавши трохи, ми зрозуміли, що не розуміємо... ой, ні, не так. Ми не зрозуміли, чи розуміємо... Одним словом: як це так, «належить народу»? Що це означає?

— Дідусю, а якщо все це належить народу, то значить я можу піти в поле наламати кукурудзи?

— Чи збудувати собі хату, де захочу?

Дідусь засміявся:

— В Україні десятки мільйонів громадян. Якщо кожен виламає по качану кукурудзи, фермеру нічого не залишиться. Крім того: ти захочеш будувати будинок у гарному місці, а якщо місце гарне, на ньому захочуть побудуватися інші. Як поділитися?

— Як? — запитали ми разом.

— А дуже просто. Українці обирають собі владу — Верховну Раду, президента, місцеві ради — і доручають їм придумати, як використовувати наше національне багатство, щоб не було сварок і ніхто не залишився ображеним.

— **І що, виходить?** — недовіжливо скривилася Романа.

— Не завжди, — зізнався дід. — Але можна обрати інших депутатів, і вони спробують зробити це краще. А далі ще краще. Аж поки не придумають такі правила, які влаштують всіх.

— **Складно,** — сказала Романа.

— Непросто, — погодився дідусь. — Але іншого виходу немає.

Наша бабуса — вчителька української. Вона говорить, що її уроки — найважливіші.

— **Усі вчителі так говорять,** — бурчить Марко, щоб вона не почула, але бабуса чує все. От що значить вчителька.

— Звісно, кожен учитель любить свій предмет. Але як ти вивчиш, наприклад, фізику, не знаючи мови? Та й будь-який інший предмет.

— **Англійською,** — каже Марко.

— Так, англійською вивчити можна. Але українська мова у нас державна, без неї не обійтись.

— **А навіщо потрібна державна мова?** — запитує Романа.

— Ну, перш за все для того, щоб керувати країною. Якою мовою пишуться закони, правила, накази?

— **Українською.**

— А чому?

— **Бо її всі вивчали у школі.**

— Точно. Держава навчає всіх громадян державної мови, щоб вони точно розуміли її. Наприклад, сталася пожежа. Ви шукаєте пожежний вихід, а всі написи угорською, бо господар готелю угорець. Так і згоріти можна. Або інструкції до ліків. Кожна людина має розуміти, що там написано. Щоб не отруїтись.

— **Значить українську треба знати про всяк випадок? Щоб не згоріти чи не отруїтись?** — уточнює Марко.

Бабуса сміється:

— Ну, про всяк випадок треба знати англійську. А державна мова — на щодень. От, наприклад, служиш ти в армії. Командир віддає наказ, а ти йому: «Я вас не розумію». Може така армія виграти війну?

— **Ні. Але це знову якесь лихо.**

— **Надзвичайна ситуація,** — підказує Романа.

— А поліція? Як вона буде нас охороняти, якщо кожен поліціант буде розмовляти іншою мовою? А зупинки у транспорті якою мовою оголошувати, щоб усі зрозуміли? А вівіски? Реклама? Якщо кожен буде писати як захоче, так людей і надурити легко, і на суді сказати: мене неправильно зрозуміли.

— Ну добре, — не здається Марко. — А що тоді робити кримським татарам? От у нашому класі вчиться Рустем, він з Криму.

Бабуся знизує плечима:

— А що за проблеми? Він же ходить до школи, вивчає українську.

— **А свою мову, кримську?**

— Своєю мовою він може вільно розмовляти у родині, з друзями-кримцями, з тими, хто теж знає цю мову. Може співати, писати, складати вірші. Але якщо ваша вчителька кожен раз буде перекладати для нього, ви будете у школі вчитися сто років.

— **А як йому вивчити рідну мову?**

— Якщо є багато його земляків, можна організувати гурток, недільну школу, додаткові заняття. Бо кожен кримський татарин чи гагауз, а чи угорець має знати рідну мову — це його обов'язок перед рідним народом. Але крім того він повинен вивчити державну мову — це його обов'язок перед державою. Тільки так він стане громадянином.

На День Незалежності в місті був військовий парад. І ми з мамою і татом пішли подивитися. Я завжди ходжу на парад, бо мені подобаються браві солдати у формі: вони так рівно йдуть, що можна лінійку прикладати, і ще такі сильні та гарні.

А мені подобається військова техніка. Гармати, танки, а ще безпілотники — вони точно такі, як літачки, якими я грався у дитинстві, тільки на війні вони роблять справжню роботу: вистежують противника, проводять розвідку й навіть скидають бомби.

Наш тато теж служив у війську, і коли був молодим, і потім, коли на нас напала Росія, — тоді його мобілізували на війну. Ми тоді були маленькі, але я пам'ятаю, як мама тайкома втирала сльози, але татові цього не показувала, щоб він не переживав, а міг добре воювати. Потім, коли тато зупинив ворогів, він повернувся, і мама плакала вже у нього на плечі, і зовсім не ховалася.

— Тато виконував свій конституційний обов'язок, — розповідала нам мама.

— А що таке конституційний обов'язок? — запитали ми.

— У нашій Конституції написано, що головною справою української держави та українського народу є захист України, її незалежності й території. Тому коли починається війна, усі повинні піднятися — і солдати, і волонтери, і робітники заводів, які роблять зброю, і звичайні люди.

— А як можуть воювати звичайні люди, якщо вони не солдати? — поцікавилася Романа.

— Перш за все платити податки. Бо армії потрібні гроші, щоб годувати військових, купувати їм спорядження, платити зарплатню. А ці гроші платять люди зі свого заробітку, бізнесмени зі своїх доходів. Отак разом ми і забезпечуємо українське військо.

— **То все це,** — Марко показав на військову техніку, яка їхала вулицею. — **Все це зроблено на ваші з татом гроші?**

Тато засміявся:

— Ну, на наші особисті гроші можна хіба колеса для гармати купити. Але кожен по гривні, і набирається на армію.

— А я, коли виросту, теж піду в армію служити! — похвалився Марко. — І теж буду носити форму.

— Обов'язково, — тато кивнув. — Кожен чоловік повинен служити у війську, щоб навчитися захищати країну і, якщо ворог знову полізе, загнати його назад у тайгу.

— А я? — спохопилася Романа. — Я теж хочу захищати Україну.

Мама погладила її по голові:

— Якщо хочеш, будеш захищати. Дівчат у нас теж беруть у військо, але тільки тих, які цього бажають.

А тим часом вулицею почали крокувати солдати іноземних армій.

— Іноземці теж нас захищають? — запитала Романа.

— Наш президент про це домовляється, — пояснила мама. — Конституція говорить, що домовлятися про допомогу й дружбу з іншими країнами має президент. Це його робота. І якщо він добре її зробить, нам буде допомагати цілий світ.

Ми з друзями грали в футбол. Романа спочатку вболівала, а тоді захотіла грати з нами, але хлопці не взяли, бо вона дівчинка, а з дівчатами грати в футбол нецікаво. То Романа побігла до мами скаржитися: «Вони порушують мої конституційні права!» От ябеда!

Ну а що, я маю терпіти? Хіба дівчата гірші за хлопців? А в Конституції написано, що всі рівні.

— Мамо, вони порушують Конституцію!

— Хто? — мама спочатку схвилювалася, але потім, коли почула, що сталося, посміхнулася. — Не переживай, донечко, твої конституційні права ніхто не зачепив.

— А чому ж тоді мене не взяли? — обурилася Романа.

— З юридичної точки зору, тут спрацював принцип: твої права не повинні обмежувати права інших.

— Так вони ж обмежили!

— Чому? Вони не забороняли тобі грати в футбол, але хотіли грати окремо. От, наприклад, ви з Марком хочете одночасно пройти в одні двері. Обидва маєте право. Але двері одні.

— Марко повинен мене пропустити, я ж дівчинка!

— Звісно повинен, але це вже поза межами Конституції. Це питання культури і виховання. А з точки зору закону, якщо двері одні, а вас двоє, доведеться домовлятися. Твої права не повинні обмежувати права інших, і навпаки, права інших не повинні обмежувати твої права.

Марко теж повернувся з вулиці. Він не схотів грати з хлопцями, які обрали сестру.

— Мамо, а як розібратися, де порушують права, а де ні?

Мама посадила нас на канапу і почала пояснювати.

— Наша Конституція забезпечує усім однакові права і вимагає однакової відповідальності. Наприклад, коли тебе беруть на роботу, то не можуть платити різну зарплатню за одну й ту саму роботу жінкам і чоловікам, людям різного віку чи достатку. Не можуть не взяти тебе через те, що ти хлопець а чи навпаки — дівчина.

— А в футбол?

— Розваги — це теж справа культури і виховання. Хто з ким хоче, той з тим і грає. Звісно, не можна ображати друзів через стать, зріст чи вік, але Конституція тут ні до чого.

— А в Конституції написано, що всі у нас рівні? — хитро зіщулився Марко.

— Саме так. Усі рівні у своїх правах та обов'язках.

— А як же ти на параді казала, що дівчата не повинні служити у війську, а хлопці повинні. Де ж тут рівність?

— Ти що, боїшся служити? — Романа зробила великі очі.

— Ні, я хочу розібратися.

— Молодець. Дуже влучне запитання. Справа в тому, що жінка і чоловік насправді різні — жінки можуть родити дітей, чоловіки зазвичай захищають і забезпечують, тому чоловіки переважно сильніші й витриваліші. Тож чоловіків до армії призивають обов'язково, а жінок — за бажанням. Для того, щоб чоловіки та жінки мали рівні можливості, закони мають жінок додатково підтримувати. Наприклад, на виробництві жінкам дозволяють піднімати меншу вагу, щоб не зашкодити здоров'ю — такі переваги їм надані саме для того, щоб забезпечити рівність. Рівність — це не тотожність. Це справедливість.

Наш тато працює програмістом, тому на роботі весь час сидить за комп'ютером. А вдома він відпочиває — теж за комп'ютером. Дивиться цікаві відео, висить у соцмережах — зовсім як ми з Романою. Мама свариться на нього: «Чим у моніторі сидіти, краще б дітьми позаймався». Татові тоді стає соромно, він кличе нас до себе, і ми разом дивимося відео.

Сьогодні він дивився стрім вусатого історика про давню Спарту. Ми трохи послухали, але історик був жахливо занудним, як усі науковці, тому нам швидко настигло. Тато помітив це й почав коментувати слова історика, щоб нам було цікаво.

— А ви знаєте, що у Спарті слабких дітей кидали у провалля, залишали тільки тих, з яких будуть добрі воїни?

— Так що тебе, Романочко, у Спарті скинули б зі скелі, бо ти в дитинстві хворіла, — Марко не міг не показати свою вредність.

— А хіба їхня Конституція не забороняла убивати? — здивувалася Романа.

Тато засміявся:

— У них не було Конституції. Це в нас існує право на життя. А у старі часи убивство вважалося звичайною справою.

— Але ж це невігідно! — зауважила Романа. — Вони могли вбити дитину, яка стала б науковцем чи художником.

— Світ був жорстоким. Для того, щоб люди зрозуміли, що вбивати не можна, повинно було минути багато років. Спарта вбивала слабких дітей, Афіни — ні, тому в Афінах розквітла наука, й наступні покоління зрозуміли, що життя людини є цінністю. А потім, за багато років зрозуміли, що треба цінувати не лише життя, але й здоров'я, і що безпека людини теж є цінністю. Усе відбувалося потроху, крок за кроком. Аж поки у Конституції записали: життя, здоров'я, безпека, честь і гідність є найвищою цінністю.

— Ну а хто не згоден? — запитав Марко.

— Хто не згоден теоретично, того переконують. Ну а тими, хто намагається порушити права на життя та безпеку інших людей, займається поліція.

— Їх садять до в'язниці і добряче лупцюють, — додала Романа.

— Та ну, що ти таке говориш! — обурився тато. — Катування заборонене Конституцією.

— А чому? Хіба вони не заслужили? — здивувався Марко.

— Ну, в нас же не Середні віки. В нас карають не батогами, а обмеженням волі.

— Тобто садять до в'язниці?

— Точно. Але поліція не може посадити злочинця у в'язницю. Це може зробити тільки суддя після того, як злочин буде доведено.

— Усе так складно!

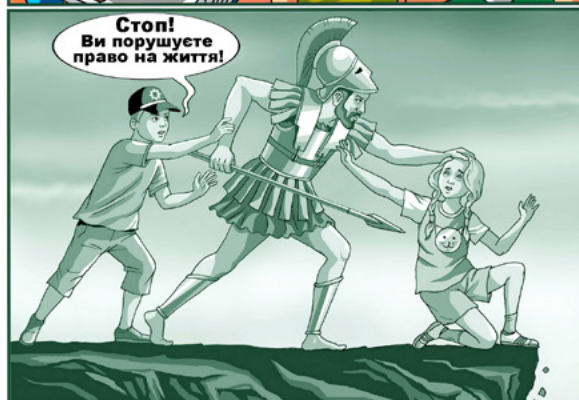
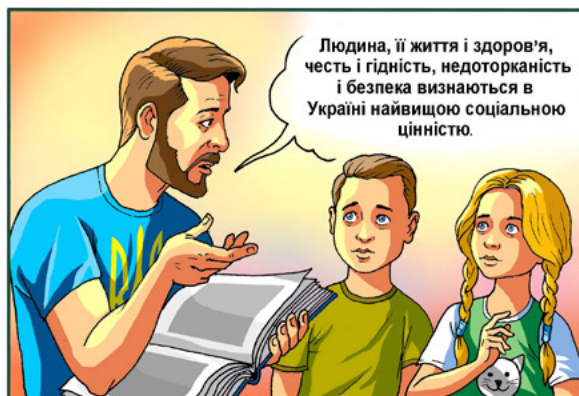
— А ти як хотіла? Уяви собі, що на тебе просто наговорили: ти нічого не робила, а тебе оббрехали. І що, одразу до в'язниці?

— Ні.

— Отож. Тому без рішення суду, який розібрався у всьому, нікого не можуть покарати.

— А якщо суддя помилився?

— Таке теж буває. Тоді можна скаржитися у вищий суд. Але порушувати конституційні права людей не можна. Запам'ятайте це.

Якось ми приїхали до дідуся й бабусі. Бабуся, звісно, одразу почала пригощати нас пиріжками, а дідусь взявся хвалитися новими товстими книжками, які купив. Коли раптом у двері подзвонили.

— Подивися, хто там? — попрохав дідусь.

І ми з Марком одразу побігли до дверей. Відкрили — а там поліціант у формі. Ну, ми, звісно, припинили.

— Тут поліція! — крикнув Марко дідові.

— Зараз іду, — відповів дідусь.

І хоч ми відійшли, пропускаючи поліціанта, він стояв за порогом, поки не побачив дідуся.

— Добрий день, що вам?

Поліціант показав своє посвідчення і запитав, чи не заважають вечорами сусіди, бо на них весь під'їзд скаржиться. Поки дідусь розповідав про сусідів, я весь час думала, і коли поліціант пішов, запитала:

— Дідусю, а чому він не зайшов до квартири?

— Як це, чому? Бо я його не запросив.

— Ну то й що, він же з поліції.

Дідусь посміхнувся і перекривив мене:

— Ну то й що, це мій дім. А мій дім — моя фортеця.

— І ніхто — ніхто не має права зайти? — перепитав Марко

— Ніхто. Хіба що має рішення суду. А взагалі, любі діточки, ви повинні знати, що Конституція України захищає ваше приватне життя. І не лише дім. От, наприклад, ти, Марку, читаєш есемески, які отримує Романа?

— Ні, — одразу закрутив головою Марко.

— Читаєш — читаєш! — заявила Романа.

— Так це було лише раз, та й те мама насварила.

— І правильно, — сказав дідусь. — Конституція захищає всю вашу інформацію: і повідомлення в соцмережах, і мейли, і звичайні листи, і есемески, і телефонні розмови, — ніхто не може їх підслуховувати без вашого дозволу. Поки ви неповнолітні, батьки мають піклуватися про вашу безпеку, але у життя дорослої людини ніхто не має права втручатися — ані поліція, ані директор фірми, ані сам президент.

— Ну а якщо це шпигун?

— Чи злодій?

— Тоді суд дає дозвіл на те, щоб поліція могла за ним спостерігати. Але без рішення суду ніхто і ніяк цього робити не може.

— Виходить, що кожен може робити, що хоче? — запитав Марко.

— Так.

— І жити де хоче?

— Точно.

— І їздити куди захоче.

— Якщо не порушує закон. Саме це і називається свободою.

— Ви можете не повірити, — розповідав дідусь. — Але коли я був молодим, про свободу ми могли лише мріяти.

— Я знаю, ви тоді жили в Радянському Союзі, — вставила Романа

— Правильно. А у Радянському Союзі всім керували комуністи, і будь-які інші партії були заборонені.

— Як це? Хіба у вас не було Конституції? — не повірив Марко.

— Була, але в ній було написано, що єдиною партією є комуністична. І все.

— А як же ви ходили на вибори?

— А так і ходили. Вибирали з однієї партії і одного кандидата.

— Хіба це вибори, якщо лише один? — здивувалася Романа.

Бабуся зайшла до кімнати, почувши цікаву розмову. Старі люди страшно люблять згадувати.

— Звісно, це не були справжні вибори. Влада лише робила вигляд, що її обирає народ. А насправді це була окупація.

— І люди терпіли?

Бабуся посміхнулася і презирнулася з дідусем.

— Та що ви, любі! У Радянському Союзі навіть говорити про це було заборонено.

— Як це? — не зрозумів Марко.

— А отак. За те, що говориш не те, що треба, за те, що пишеш не те, що кажуть, навіть за те, що читаєш заборонені книжки, людей садили до в'язниці.

— Це як у кіно, — зітхнула Романа.

— Ми так жили. Ви не уявляєте, нам навіть до церкви на свята ходити забороняли. От я вчителькою працювала, то якби пішла до церкви, мене б з роботи звільнили.

— За що? — очі Романи стали круглими.

— За те, що віриш у Бога, а не у комунізм.

— Ви нас дурите. Такого не буває, — покрутив головою Марко.

Бабуся з дідусем знову презирнулися. Дідусь сказав:

— Буває. От підростете трохи, я вам дам почитати книжки, де все докладно написано про це.

— Не може бути, щоб люди таке терпіли й не вийшли на Майдан, — Марко не здавався.

— Та що ти, Марку! — сплеснула руками Бабуся. — Який Майдан? Тоді навіть на мітинг не можна було зібратися, одразу всіх арештовували. Тисячі людей сиділи у таборах за те, що мали власну думку й хотіли її висловити.

— Для вас свобода як повітря. Тому ви її не помічаєте, — підхопив дідусь. — Але і свобода слова, і свобода релігії, і свобода мітингів — усе це було завойовано українцями разом із Незалежністю. Саме тому в Конституції написали про кожну свободу окремо, щоб ніхто ніколи не міг повторити того, що було у Радянському Союзі.

Ми з Романою теж подивилися одне на одного і знизали плечима. У це й справді важко повірити. Але й не вірити власному дідові з бабусею якось не годиться.

— **А що таке демократія?** — запитав Марко в бабусі.

— Це влада народу, — пояснила бабуся. — «Демос» грецькою означає народ, «кратос» означає владу.

— **А чому грецькою?** — не зрозуміла Романа.

— Бо демократію вигадали ще в Давній Греції. А хто вигадує, той і називає.

Марко недовіжливо презирнувся з Романою.

— **Бабусю, а влада народу — це й твоя влада, і дідова?**

— Точно.

— **А ти хіба президент?**

Бабуся засміялася.

— Звісно, ні. Але в нашій країні державою управляє не тільки президент. У Конституції прямо сказано: кожен громадянин має право брати участь в управлінні державою.

— **Ну і як ти управляєш державою?** — Романа з цікавістю дивилася на бабуся.

— По-перше, кілька років тому я була депутатом міської ради. Тобто брала участь у керуванні нашим містом.

— **Тебе обирали?**

— Так, обирали. Я мала сімох суперників і виграла у всіх.

— **А навіщо?**

— Щоб наше місто стало кращим, бо я хочу, щоб мої онуки, тобто ви, жили у зручному та гарному місті.

— **Ну а я зможу стати депутатом?** — втрутився Марко

— Звісно, і депутатом, і президентом, бо кожен громадянин має таке право.

— **А якщо я не захочу? Як я зможу управляти державою?**

— Кожен з нас може управляти державою, коли приходить на вибори і віддає свій голос за якогось кандидата. Виграє — і буде управляти містом чи державою від твого імені.

— **І на цьому все? Проголосував, і більше нічого?**

— Чому нічого? Ти можеш стати державним службовцем, чиновником і працювати у якомусь органі влади. Тобі доручать якусь ділянку роботи, і будеш управляти.

— Ну а коли він буде управляти погано? — Романа подивилася на брата з викликом.

— Тоді кожен з нас має право зібрати мітинг та розповісти людям та владі все, що він про це думає. Хай почують думку народу.

У цей момент до кімнати зайшов дід.

— Тобі лист з Верховної Ради.

— З Верховної Ради? — здивувалася Романа.

— Так, — бабуся уважно розглянула печатки на конверті. — Але вони запізнилися з відповіддю.

— І ти їм даси прочухана? — запитав Марко.

— Обов'язково.

— Тому що була депутатом? — здогадалася Романа.

— Ні. Тому що я громадянка. Кожен з нас має право звернутися у будь-які державні установи, і вони зобов'язані відповісти вчасно. Це одна з форм управління державою, яку нам гарантує Конституція.

Дівчата нахабніють, а коли що, одразу: дівчат не можна бити! Звісно, не можна. Але й терпіти це не можна. Романа попросила в мене планшет. А тепер сидить малює на ньому і не хоче вертати. Тому я й вирішив розповісти все мамі. Ні, ви не подумайте, що побіг скаржитися. Мама в нас юристка, тому я просто звернувся за юридичною порадою.

— Приватну власність захищає Конституція, — сказала мама. — Так і передай Романі.

— А вона говорить: віддай і сало, щоб за моє стало!

Мама посміхнулася:

— Ну, коли ви вже спілкуєтеся прислів'ями, тоді скажи: що моє, то не наше.

Романа, певно, почула розмову, тому що прибігла до нас з планшетом у руках.

— Чому ти одразу скаржишся? — обурилася вона.

— Він не скаржився, — пояснила мама. — А просто спитав. І я пояснила, що право на приватну власність в нас гарантує Конституція, а нашу з вами власність захищає держава. Якщо хтось захоче її вкрати чи забрати, ми одразу викликаємо поліцію.

— А якщо злодій розбив планшет? — запитав Марко.

— І нічого я не розбила! — обурилася Романа.

— Якщо хтось пошкодив майно, він повинен відшкодувати вартість. От, наприклад, коли дві машини зіткнулися, той, хто порушив правила, повинен заплатити за ремонт. Зрозуміло?

— А якщо ніхто не винен? Наприклад, була яма на дорозі? — уточнив Марко.

Мама не розгубилася:

— Пам'ятаєш, я навесні розбила колесо? То дорожня служба заплатила мені за ремонт машини. Бо вони відповідають за дороги та ями на них.

— Ну, добре, забирай, — Романа простягнула братові планшет.

Марко схопив улюблений прилад і почав розглядати, чи не подряпала сестра екран.

— Тільки там мої малюнки, — зауважила Романа.

— Хе. Були твої. А тепер мої. Тому що ти їх малювала на моєму планшеті, — задоволено посміхнувся Марко.

— Мамо! — Романа ображено занила.

— Марку, — сказала мама. — Як юристка мушу сказати, що зараз правда вже на стороні твоєї сестри.

— Чого це? Планшет же мій.

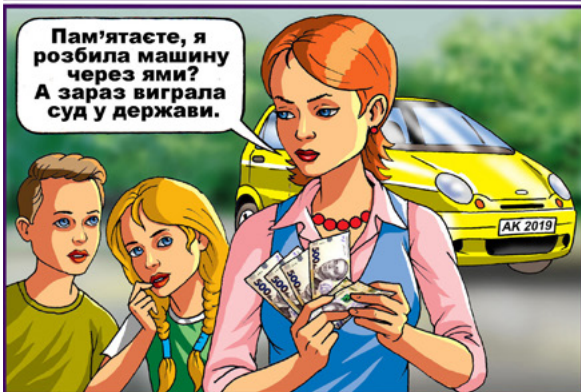
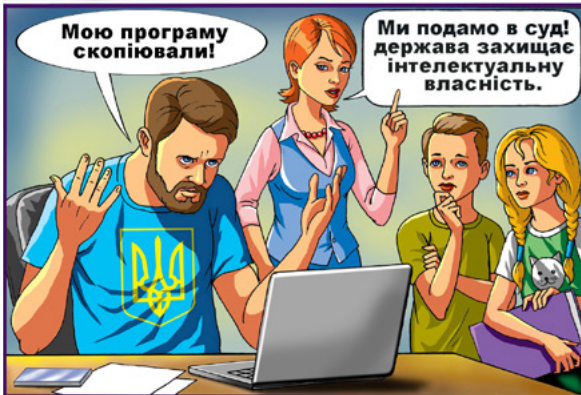
— А тому, що Конституція гарантує захист не лише майна, але й творчості, інтелектуальної власності. Вона належить тому, хто створив, і забирати її не можна. Так що планшет тобі, малюнки — Романі. Все за законом.

У цей час з татового кабінету пролунав розпачливий вигук:

— Пірати! Вони вкрали мою програму!

За мить ми з мамою вже були поруч із ним.

— Нічого, — заспокоїла мама. — Ми подамо на них в суд! Закон на нашому боці.

Наш тато — підприємець. Він пише комп'ютерні програми для різних фірм.

— **А що потрібно, щоб стати підприємцем?** — запитав Марко.

— Нічого, — засміявся тато.

— **Як це, нічого?**

— Ні, звісно, не зовсім — зовсім нічого. Потрібне бажання і паспорт.

— **І все?**

— Так. Кожен має право на підприємницьку діяльність. А далі все залежить від того, що ти збираєшся робити. От мені, наприклад, потрібен комп'ютер. Якщо ти, Марку, захочеш працювати кур'єром, тобі потрібен буде велосипед. А можна, наприклад, вигадувати рекламні ідеї, тоді не потрібно зовсім нічого — сиди собі й вигадуй.

— **І це буде підприємництво?**

— Звісно, якщо ти будеш продавати те, що зробив: ідеї чи комп'ютерні програми.

— **А що краще, ходити на роботу чи бути підприємцем?** — поцікавилася Романа.

Тато знизав плечима:

— Що кому до душі. Конституція гарантує нам право на працю. Хочеш — працюєш сам, а хочеш — на підприємстві.

— **А якщо підприємство не хоче тебе брати на роботу? Значить воно порушує Конституцію?**

— Ні, не порушує. Ти маєш точно такі права, як і інші. І хтось може виявитися кращим за тебе. Тоді держава повинна допомогти тобі знайти роботу.

— **Як допомогти?**

— Існують Центри зайнятості, які знають, де які робітники потрібні.

— **А якщо ти нікому не потрібен?**

— Тоді держава допомагає тобі влаштуватися за іншим фахом, якщо треба, то навчає тебе. І платить тобі гроші, поки ти шукаєш собі іншої роботи.

Романа з Марком презирнулися.

— **Щастить комусь,** — зітхнула Романа.

— Чому це щастить? — здивувався тато. — Сидіти без роботи, бути нікому не потрібним, хіба це добре? Кожна людина хоче бути цінною,

хоче, щоб її визнавали і щоб їй дякували. Та й байдикувати насправді не так уже й приємно. Швидко наобридає.

— **Це правда,** — погодився Марко. — Краще чимось цікавим зайнятися.

— **Ну добре,** — Романа. — **Але відпочивати все одно треба.**

— Аякже, — тато кивнув. — Тому Конституція гарантує нам право на відпочинок. Тобто не можна примушувати людину працювати без вихідних і відпустки. Кожна фірма має вихідні. А там, де люди потрібні цілодобово, наприклад, у лікарні чи в пожежній частині, люди працюють по черзі: одні на службі, а інші відпочивають, потім міняються.

— **Ну а якщо директор твоєї фірми не дозволяє відпочивати?**

— Як це, не дозволяє? Він не може порушувати закон. Ну а якщо не подобаються умови роботи, кожен робітник має право на страйк, тобто зупинку роботи, щоб показати своє невдоволення. І директор не має права звільняти за це.

— **Щастить,** — знову зітхнула Романа.

— Ну ти вже визначись, — засміявся тато. — Кому насправді щастить: тому, хто працює, чи тому, хто не працює.

Ви не подумайте, ми з Марком не лише сваримося. Ми багато розмовляємо просто так. І обговорюємо те, що почули від дорослих. Бо не так просто розібратися у Конституції.

— Марку, а ти пам'ятаєш, що тато говорив про роботу?

— Що?

— Ну те, що коли ти не працюєш, держава платить тобі гроші.

— Пам'ятаю.

— Ну а скажи, якщо ніхто не буде працювати, а всім платити треба, то де взяти стільки грошей?

— Не знаю, — знизав плечима Марко. — Треба іти до Вікі-діда.

Ми вже казали, що наш дідусь знає все, тому ми його зовемо Вікі-дідусем, щоправда так, щоб він не чув, але ж це не образливо, правда?

— Діду, а ти колись був безробітним? — запитав Марко.

— Безробітним — ні. Але пенсіонером є і зараз.

— А чим відрізняється пенсіонер від безробітного? — не зрозуміла Романа. — Обидва ж не працюють.

Дідусь протер окуляри:

— Пенсіонер усе життя працював і заробив собі на пенсію. А безробітний ще хоче працювати.

— А хто ж йому платить?

— Інші — ті, що працюють.

— Навіщо? — поцікавився Марко.

— Ну а раптом завтра ти станеш безробітним? Сьогодні платиш ти, а завтра тобі.

— Хитро, — зауважила Романа.

— Не так хитро, як мудро, — уточнив дідусь. — Держава — дуже складна штука. Бо в ній багато людей, підприємств, організацій, закони міняються, усе розвивається. І тому існує Конституція, яка говорить, що головне, щоби про це не забували.

— І що ж у нас головне? — запитала Романа.

— Людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека, — дідусь має відповіді на будь-яке питання. — Тому всі люди, всі організації чи влада повинні працювати так, щоб не забувати про головну цінність, людину.

— А що це означає, «головна цінність» — це коли медаль дають? — не зрозумів Марко.

— Ні, головна цінність, це коли людина відчуває, що про неї піклуються. Наприклад, платять пенсію, коли старий. Або дають субсидію, щоб ти міг заплатити комірне за квартиру.

— Але ж це дуже складно! — зітхнула Романа.

— Що складно?

— Розібратися, кому треба платити, а кому ні.

— Правда. Тому у нас існують спеціальні соціальні служби, пенсійний фонд та інші організації, які займаються кожною людиною, знають, скільки їй років, скільки вона заробляє, чи вистачає цих грошей, чи ні. А для цього треба знати усі ціни в магазинах, вартість життя у місті чи в селі.

— Скільки роботи!

— Багато. Але все це робиться задля того, щоб у країні дотримувалися написаного у Конституції: найвищою цінністю є людина.

Тато рідко хворіє. Зате коли вже занедужає, в домі починається ціла веремія. Тато лягає у ліжко, мама не підпускає нас до нього, щоб не заразилися, й телефонує до лікарні.

— Конституція гарантує нам право на медичну допомогу! — говорить вона нам.

— **Мамо, а правда, що здорові платять за хворих?** — питає Романа.

— Правда. А звідки ви про це знаєте?

— **Нам дідусь розповів. Він сказав, що ті, хто працює, платять за безробітних. А значить здорові — за хворих.**

— Правильно. Поки людина здорова, вона платить гроші до спеціального фонду, який покриває витрати на лікування хворих.

— **А ще дідусь сказав, що людина та її життя є найвищою цінністю нашої держави.**

— Точно. Це третя стаття Конституції. А інші статті говорять про те, як це забезпечується. Наприклад, медицина. Зрозуміло, що хвора людина не може бути цінністю.

— Це я не можу бути цінністю? — обурюється тато.

Мама сміється:

— Ти у нас найвища цінність незалежно від хвороб. Але краще мати здорову цінність, ніж хвору, правильно, діти?

— Так, — киваємо ми.

— Але здоров'я людини важливо не лише відновлювати, але й оберігати. Правильно?

— **Це щоб багато морозива не їли?** — питає Марко.

— І це теж. Але головне — те, чим ми дихаємо, яку воду п'ємо, які продукти їмо. Тому Конституція гарантує нам право на чисте довкілля та забороняє приховувати інформацію про якісь небезпеки для здоров'я.

— А хіба таке можливо? — дивуємося ми разом. — Як це можна приховати інформацію про небезпеку?

— Не можна, звісно, бо закон забороняє. Але можливо. От коли ваш дідусь був іще молодим, на Чорнобильській атомній станції стався вибух, і радіоактивна хмара полетіла на Київ.

— **Нам у школі розповідали,** — одразу пригадує Марко.

— Це чудово. Але тоді при владі у нас були комуністи, які вирішили не розповідати людям про небезпеку. Тому довго приховували інформацію про вибух, брехали, применшували показники.

— **Навіщо?** — Романа щиро здивована.

— Вони хотіли зробити вигляд, що все добре. А в результаті тисячі людей опромінилися та захворіли.

— **Я не розумію,** — каже Марко. — **Чому не можна було сказати усім про аварію?**

— Тому що влада боялася, що постраждає авторитет комуністичної партії.

— **А люди?**

— Для комуністів люди не були головним, вони могли пожертвувати людьми заради політичних цілей.

— **Тому в нас комуністи заборонені?** — здогадується Романа.

— Саме так. І в Конституції написано, що відомості про стан довкілля, про якість води та харчових продуктів не може бути секретною. Кожен з нас має право знати про небезпеку для здоров'я та життя. Адже у нас головною цінністю є людина, а не політичні теорії, як колись у Радянському Союзі.

Наша мама любить співати. Коли щось робить на кухні, її завжди чути.

*— Ой, із тої криниченьки орли воду п'ють
А вже тую дівчиноньку до шлюбу ведуть.
Ой, жаль не допоможе, любив дівчину гожу,
Кохав дівчину милу, кохав, та не взяв...*

Романа не витримала:

— Мамо, що ти там таке співаєш? Допотопне.

— А що не так? — здивувалася мама.

— А те, що до шлюбу вже давно нікого не ведуть.

— Правильно. А знаєш чому?

— Чому?

— Тому що Конституція забороняє. Там написано просто й зрозуміло: шлюб будується на вільній згоді жінки та чоловіка. Тому ніхто нікого примусити не може.

Романа зіщулилася:

— То що, у нашій Конституції геть про все написано?

— Звісно. На те вона й Конституція.

— І про нашу родину написано?

— Аякже.

— І що там написано?

— Те, що нашу родину, ваше дитинство, наше з татом батьківство охороняє держава.

— А ще що написано?

— Що чоловік і жінка рівноправні.

— А чому тоді ти на кухні їсти готуєш?

Мама глянула здивовано:

— А хіба кухня — це покарання? Я вмію і люблю готувати, тато — ні. От ми й домовилися, що кожен буде робити те, до чого більше лежить серце. Родина — справа добровільна, тому й будують її так, щоб кожному було зручно.

— А про дітей?

— Про дітей теж написано. Що всі діти рівні, хоч би хлопці, а хоч дівчата, хоч би старші, хоч молодші — усі мають однакові права.

Романа красномовно подивилася на Марка.

— А хіба я проти? — знизав плечима той.

— Що батьки повинні виховувати дітей до повноліття, а діти, відповідно, повинні допомагати батькам, коли ті стануть старими.

— Це так, як ми допомагаємо дідусеві та бабусі? — уточнив Марко.

— Правильно. Ну і що ваш обов'язок — учитися. А держава повинна вас навчати. Ви, до речі, уроки зробили?

— Ну, знову ці уроки! — обурилися Марко з Романою, але все одно сіли вчитися.

Бо з Конституцією не посперечаєшся.

Наша бабуся — вчителька. Тому щороку 9 листопада пише радіодиктант. Та ще й нас примушує.

— **Бабусю, навіщо тобі диктанти, невже ти не знаєш правил?** — здивувався якось Марко.

— Ну, знаєш, правила — це не табличка множення. Їх треба постійно повторювати. Це як у спорті. От, наприклад, чемпіон світу з боксу вміє битися?

— **Звісно, він же чемпіон.**

— То хіба йому не треба тренуватися?

— **Треба,** — погодився Марко.

— Отож сідаймо разом і пишімо.

Бабуся зробила радіо голосніше і сіла до столу біля нас. Ми разом зітхнули та й почали записувати за диктором.

— **Цього разу диктант був легшим, ніж торік,** — зауважила Романа, поставивши останню точку.

— Це ви стали розумнішими. Бо рік провчилися. Нумо, дай зошит, — і бабуся взялася перевіряти нашу писанину. — Отут потрібна кома, — підкреслила вона червоним. — Складносурядне речення.

— **Складносурядне? Ми такого ще не вчили,** — обурилася Романа.

— Але кому все одно треба ставити. Те, що ти чогось не знаєш — твої проблеми. Вивчай, і будеш знати, — відповіла бабуся.

— **Як так? Це ж несправедливо?** — запитав Марко, сподіваючись відвернути бабусину увагу від свого диктанту, в якому зовсім не був певен.

— Розумієш, правопис — це щось подібне до закону, тільки у мові. Держава ухвалює закони і дає можливість тобі з ними познайомитися, щоб потім виконувати. Є спеціальні газети та сайти, де їх надруковано.

— **Бабусю, а от скажи, ми зараз писали за новим правописом чи за старим?** — продовжував хитрувати Марко, але бабуся, відповідаючи, все одно встигала підкреслювати його помилки.

— Звісно, за новим. Правопис — це закон, якого треба дотримуватися.

— **Ну а всі книжки, що стоять у тебе на полицях, тепер, виходить, з помилками? Правопис же змінився!**

Бабуся звела очі й посміхнулася.

— Закон не має зворотньої сили. Так само, як не можна повернути вчорашній день, так само не можна за сьогоднішніми законами судити вчорашні події. Ну що, — вона відсунула від себе аркушики з диктантом. — Романа сьогодні молодець, а Маркові треба ще займатися.

— **Правописом?** — зробив кисле обличчя Марко.

— Ну чому тільки правописом. Читай книжки. Вони дають внутрішнє відчуття, те, що зветься вродженою грамотністю.

— **А він учора не зробив домашку з української і отримав трояк. Насвари його,** — одразу влізла у розмову Романа.

— А мама вже знає про це?

— **Мама мене вже насварила,** — похнюпився Марко.

— То я не буду. Двічі за одне не карають.

— **Ти на все маєш відповіді. Вчителі всі такі розумні?**

— Ні, лише ті, що знають Конституцію.

А нині за обідом Романа розповіла мамі про нашу розмову з бабусею.

— Бабуся каже, що коли не знаєш, де ставити коми, сам винен.

— Звісно.

— А якщо ми ще не вчили?

— Тоді не беріться писати радіодиктант. Доросле життя влаштоване інакше, ніж дитяче. Там діє правило: «Якби знав, чого не знаєш, то й мав, чого не маєш».

— Як це? — не зрозумів Марко.

— А дуже просто. Більшість людей не знають своїх прав, і тому не використовують їх. От, наприклад, чи знаєте ви, що маєте право не відповідати на будь-які запитання про себе чи свою родину?

— Навіть директору? — округлила очі Романа.

— Навіть поліціанту? — підхопив Марко.

— Навіть директору, навіть поліціанту, навіть прокурору чи судді. Бо Конституція гарантує вам право не свідчити проти себе та близьких.

— Ого! — зрадів Марко. — Це виходить, що коли вчителька питає, чому я прогуляв урок, можна не відповідати?

Мама насупилася:

— А ти прогулюєш уроки?

— Ну... дуже рідко, — поквапився заспокоїти її Марко.

— Я його контролюю, — заспокоїла Романа.

— Ябеда, — пробурчав Марко.

— Не сваріться. Загалом ти правильно зрозумів. Ніхто не зобов'язаний розповідати про себе чи родину. І ніхто не може тебе примусити. Але враховуй, що коли людина відмовляється відповідати на запитання, її одразу починають підозрювати. Бо зазвичай люди приховують те, чого соромляться чи бояться.

— Це вже виходить лайфхак, а не Конституція.

Мама засміялася:

— Конституція, любі мої, повна лайфхаків.

— А яких іще?

— Наприклад, якщо вам віддають злочинні накази, ви маєте право їх не виконувати. А керівник, який віддав такий наказ, буде відповідати за нього.

— **Справді?** — не повірив Марко. — **А якщо виконаєш такий наказ?**

— Тоді відповідатимеш разом із керівником.

— **Це несправедливо! Він же наказав, а я тільки робив.**

— Але ж ти знав, що робив. Знав, що це злочин, значить і покарання заслужив.

— **Цікаво.**

— Але головний лайфхак Конституції — це те, що ніхто не може позбавити нас головних прав, які там записані. Ні суд, ні військові, ні президент. Наші права — непорушні.

— Круто! — сказали хором Марко і Романа.

Як добре жити, коли маєш стільки прав! І кожне гарантоване Конституцією!

Ми так і сказали дідусеві, а він у відповідь засміявся:

— Права — це чудово. Але ж ви знаєте, що за все треба платити. Де права, там і обов'язки.

— **Обов'язки?** — здивувалася Романа. — **Про обов'язки нам ніхто не казав.**

— **Як це не казав? А захист України? Хіба забула?** — одразу виправив Марко.

— **Так це ж дуже просто. Захищаєш Україну — значить захищаєш Конституцію і свої права, правда, діду?**

Наш Вікі-дідусь зняв з носа окуляри і протер їх, як завжди робить перед довгою розмовою.

— Усе правильно. Тільки треба розуміти, що захистом батьківщини справа не обмежується.

— А що іще?

Дідусь поклав окуляри на стіл:

— Ну от ви вчитеся у школі. Але школу треба ремонтувати. Вчителям треба платити зарплатню. Підручники треба друкувати. Парти нові купувати. Хто все це робить?

— **Держава?** — запитала Романа.

— Так, держава. А де держава бере гроші?

— Не знаємо, — сказали ми.

— Отож. А гроші державі платять громадяни. Тобто ми з вами.

— **Ми?**

— Так. Усі, хто заробляє. Щойно почнете заробляти — одразу треба платити державі. Це називається податки.

— **А якщо не платити податки?**

— Тоді не буде чим платити вчителям, не буде грошей на будівництво доріг, на лікарні, заповідники й багато іншого, що оплачує держава. Тому в Конституції написано: сплата податків — це обов'язок громадянина.

— **А ще які в нас є обов'язки?**

— Є ще дуже важливий обов'язок: не шкодити. Ми всі живемо разом, і якщо хтось буде шкодити природі чи ламати дороги чи псувати

картини в музеях, дуже скоро Україна перетвориться на смітник. Ми цього хочемо?

— Ні! — дружно сказали Марко з Романою.

— Саме тому у Конституції закріплено обов'язок не шкодити, а якщо все-таки зашкодив, то виправити все, що зробив.

— Як виправити?

— Або зроби власними руками, або заплати гроші, щоб зробили інші. І наступного разу будь уважнішим.

— Логічно, — підсумував Марко.

— Ну а головне, запам'ятайте: незнання законів не звільняє від відповідальності.

— Так, нам бабуся про це казала, — підхопила Романа.

— І мама казала.

— І я кажу. І Конституція. Усі наші закони можна легко знайти в інтернеті, у газетах, у книгарнях. А якщо ситуація складна, у ній розбираються юристи, наприклад, ваша мама. Так що запам'ятайте: «Я не знав», — не виправдання. У дорослому житті воно не працює.

Наш Вікі-дідусь знає відповіді на всі запитання. Тому ми вирішили разом із ним розібратися у питанні, як керувати державою. Бо це складно — треба слідкувати, щоб ніхто не порушував нічиїх прав, щоб усі виконували свої обов'язки, захищати кордони, карати злочинців, а ще збирати податки й будувати школи та лікарні.

— Дідусю, це ж який розум треба мати, щоб усе це вміти?

— Одного розуму тут не досить, — відповів дідусь. — А потім, якби навіть знайшовся такий розумник, що вміє дати раду цілій державі, то тоді влада би належала йому, а не нам із вами. І це вже була б не демократія.

— А що ж робити? — розгубилися ми.

— Єдиний вихід — поділити владу.

— **З ким?** — не зрозумів Марко.

— Між різними людьми. От, наприклад, нехай одні люди пишуть закони, а інші слідкують за їхнім виконанням.

— **А навіщо?** — знову запитав Марко.

— Для того, щоб не сталося, як у приказці: закон у пана — що дишло, куди направить, туди й вийшло. Тому в нас є Верховна Рада, яка займається тільки тим, що ухвалює закони.

— **І все?** — здивувалася Романа.

— А ти гадаєш, створити закон легко? Треба знати не тільки ті закони, які вже є, щоб не порушити їх і не повторитися. Треба розбиратися у багатьох речах, бо закони бувають і про медицину, і про освіту, і про податки, і про військо.

— **І як же все це можна зрозуміти?**

— Одній людині ніяк. Тому депутатів багато, і серед них є різні фахівці, які можуть пояснити, що дасть той чи інший закон.

— **Хитро.**

— Авжеж. Депутати розбиваються на комітети, які займаються різними питаннями: медициною, обороною, освітою. Аналізують всі проекти законів і рекомендують, за який треба голосувати.

— **Ну а потім?**

— Після того, як закон ухвалили, настає час його виконувати. І тут вступає в силу виконавча влада.

— **Виконавча, тому що виконує?**

— Точно. Виконавча влада — це Кабінет Міністрів та президент. Вони керують усім державним механізмом — міністерствами,

управліннями, адміністраціями. Ці державні установи збирають податки, розподіляють гроші, контролюють, наглядають, займаються пенсіонерами та хворими, керують військом, поліцією та прикордонниками, друкують гроші, охороняють природу та пам'ятки...

— Ого, яка машинерія! — не втримався Марко. — А коли щось іде не так?

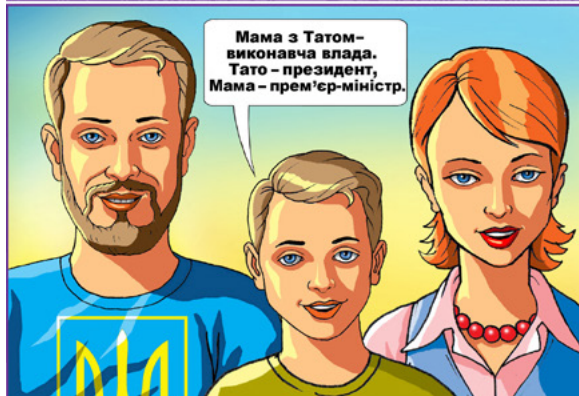
— Ну, на те є третя гілка влади — суд. Якщо десь щось не так — звертаються до суду. І рішення суду є обов'язковими для виконання.

— Навіть для президента? — здивувалася Романа.

— Навіть для президента, — кивнув дідусь. — Ну а для того, щоб нам добре жилося у нашому місті, ми обираємо місцеву владу, яка вже займається нашими вулицями, школами, лікарнями та при цьому слухається всіх законів та розпоряджень виконавчої влади.

— Оце так! Виявляється, ми живемо, неначе у велетенському комп'ютері! — вигукнув Марко.

— Ну, можна й так сказати, — погодився дідусь.

Після розмови з дідом про різну владу у одній державі ми довго сперечалися поміж собою. Врешті-решт пішли до мами: вона в нас юристка і знає усі закони.

— Мамо, а дідусь каже, що коли один президент буде керувати всією країною, то це вже буде не демократія, — сказала Романа.

— Правильно каже дідусь. Коли один керує — це може бути тиранія, монархія, диктатура, але ніяк не демократія. Демократія — це влада народу.

— Але ж весь народ не може керувати державою? Хто ж тоді буде працювати? — запитав Марко.

— Дуже цікаве запитання, — погодилася мама. — Насправді для того, щоб влада належала народу, були вигадані вибори. Коли люди самі обирають владу.

— А якщо вона буде поганою?

— Значить наступного разу оберуть іншу. Бо влада — це не назавжди, це на якийсь час, після якого знову будуть вибори.

— Ми обираємо президента?

— Так. Обираємо президента і Верховну Раду. Кожен громадянин після 18 років має право голосу. І кожен голос однаковий — що мій, що тата, що президента, що пенсіонера.

— А можна не ходити на вибори? — поцікавився Марко.

— Можна. Але тоді не жалійся, коли щось не так. Або ти сам вирішуєш свою долю, або її вирішують інші.

— А що таке фальсифікації, про які весь час говорять?

— Фальсифікації — це намагання перекрутити результати голосування. Наприклад, примусити людей голосувати за себе.

— Ну як же їх можна примусити?

— Дуже просто. Наприклад, директор заводу хоче стати депутатом, і тому дає наказ своїм робітникам голосувати за нього.

— А інакше він їх звільнить? — жахнулася Романа.

— І що ж їм робити? — розгубився Марко.

— Саме тому в Конституції написано, що голосування відбувається таємно. Ви ж були з нами на виборчій дільниці, бачили кабінки для голосування? Вони зроблені для того, щоб ніхто не знав, як ти проголосував. Заборонено фотографувати свій бюлетень і показувати іншим. Твій голос — твоя справа.

— Ну а якщо директор запитає, за кого проголосував, то що, треба йому брехати? — не здавалася Романа. — Брехати не гарно.

— Директор не має права запитувати про це, бо голосування таємне. Так сказано у Конституції. А крім того там сказано, що вибори є вільними, і жоден директор, поліціант чи навіть президент не може нам казати, за кого треба віддати голос.

— Але ж по телевізору весь час агітують.

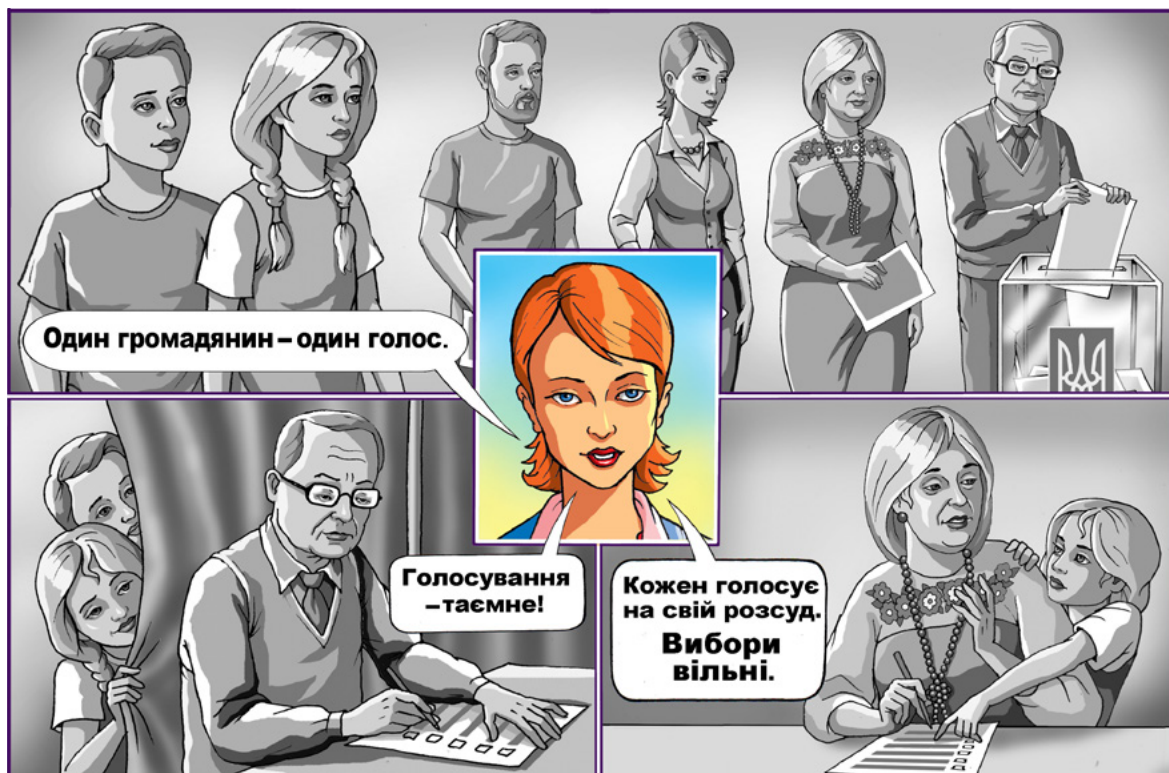
— Агітувати можна, але давати розпорядження — ні. От ви виростете і прийдете до мене із запитанням: за кого нам проголосувати?

— І що ти скажеш? — запитав Марко.

— Я скажу, що треба думати власним розумом, читати програми кандидатів, ставити їм питання. Звісно, я можу вас агітувати за якогось із них, але наказувати — ні, навіть попри те, що діти мають слухатися батьків.

— Неслухняні виборці, — засміялася Романа.

— Неслухняні виборці — фундамент демократії.

Ми вирішили обрати тата президентом. Ну, звісно, поки не всієї України, а тільки нашої родини. Спочатку Романа запропонувала маму, але мама занадто заклопотана, їй не до президентства. А от тато — інша справа, бо робота програмістом не вимагає стільки нервів.

Проголосували ми точно за Конституцією — таємно і вільно, бюлетені кинули у коробку з-під взуття.

— **Не піддивляйся!** — образилася Романа, коли Марко спробував зазирнути до її бюлетеня. — **Ти порушуєш таємницю голосування!**

Але коли порахували результати, виявилось, що обидва голоси отримав тато. Так що тато віднині наш президент.

— Тату! Ти будеш президентом! — одразу побігли ми до нього.

— Я? Президентом? — здивувався тато.

— **Так! Президентом нашої родини. Ось і вибори вже відбулися,** — Романа показала бюлетені з позначкою навпроти слова «тато».

Тато посміхнувся:

— Ну гаразд, президентом, то президентом. А що я маю робити? Ми розгубилися і подивилися одне на одного.

— **Ти — виконавча влада!** — згадала Романа.

— І що з того? — знизав плечима тато. — Що мені робити?

— **Не знаю,** — Романа розгубилася.

— А хто знає?

— **Я!** — раптом підняв руку Марко. — Точніше, я не знаю, але знаю, де подивитися.

— І де ж? — уточнив тато.

— **У Конституції. Там має бути написано.**

— Молодець, — тато поплескав Марка по плечу. — А ти маєш у себе Конституцію?

— **Ні,** — розгубився той.

Але на допомогу прийшла Романа.

— **Кожен має право знати закони. Значить Конституція повинна бути в інтернеті!**

— Супер-молодець! — похвалив тато.

І справді, Конституція там
знайшлася дуже легко.

— Так, шукаємо розділ
«Президент», — схилився тато
до монітора. — Є. Отже, читайте,
що я повинен робити?

— **Представляти державу,**
тобто країну, — одразу сказав
Марко.

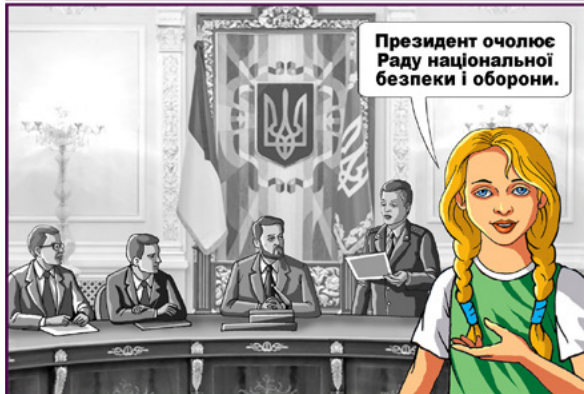
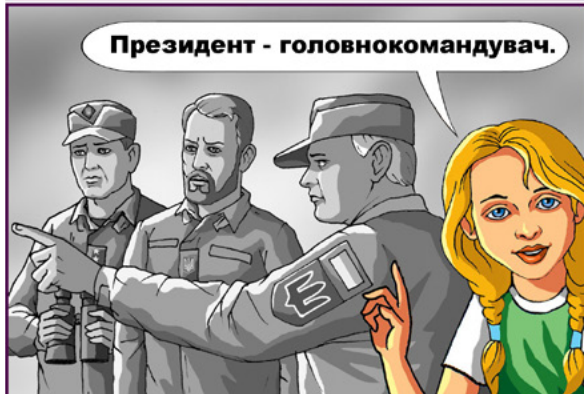
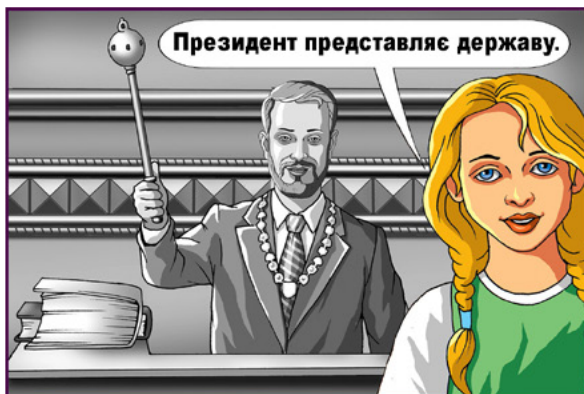
— **Президент є верховним**
головнокомандувачем, — зазир-
нула Романа у кінець розділу.

— Вести міжнародні відно-
сини, — підказав тато.

— **Ну і багато всякого**
іншого, — зітхнув Марко. —
Призначати, звільняти... А, осьо.
Керувати Радою національної
безпеки і оборони.

— А хіба я все це зможу? —
здивувався тато.

— **Зможеш, татусю. Ми в**
тебе віримо, — заспокоїла його
Романа.

А бабусю ми вирішили обрати головою Верховної Ради. Бо вона все життя працювала вчителькою і звикла керувати класом, навіть якщо там є неслухняні учні. Значить і Верховною Радою зможе керувати.

Бабуся здивувалася:

— Та хіба я впораюся?

— **Звісно!** — заспокоїла її Романа. — **Ти ж учнями скільки років керувала, значить і депутатами зможеш.**

— Навіть найнеслухнянішими, — додав Марко.

— Ну, тоді добре, — посміхнулася бабуся. — Буду головою. Що треба робити?

— **Давати депутатам слово і оголошувати голосування. Я по телевізору бачила,** — одразу сказала Романа.

— А потім? — уточнила бабуся.

— **Не знаю,** — Романа знизала плечима.

— **Верховна Рада приймає закони,** — прийшов на допомогу Марко. — **Так у Конституції написано.**

— У Конституції? Тоді це серйозно. А як це відбувається, ви колись бачили?

— **Бачили,** — кивнула Романа.

— **Тільки нічого не зрозуміли,** — зізнався Марко.

— Тоді слухайте. Депутати складають проекти законів, потім їх обговорюють на засіданнях комітетів Верховної Ради, де збираються фахівці з того питання, яке зачіпає закон. І вже після такого обговорення виносять для голосування.

— **Це, мабуть, довго?** — зітхнула Романа.

— Що швидко робиться, скоро викидається, — зауважила бабуся. — А закони — річ серйозна, тому їх ще раз обговорюють у залі. Голова дає слово депутатам, ви це бачили. Потім оголошується голосування і починається відлік часу, за який всі депутати повинні проголосувати. Якщо більшість натиснула кнопку «за», значить закон вважається ухваленим. І отут голова Верховної Ради робить іще одну річ, без якої не обійтися — він підписує закон.

— **Навіщо?**

— Ну а як інакше ти зрозумієш, чи його ухвалили, чи це ще проект? Підпис голови засвідчує, що закон «пройшов» Верховну Раду. Залишається тільки затвердити його у президента.

— Ні, але він може повернути закон, якщо вважає, що його треба змінити.

— Іноді доробляють. А іноді голосують ще раз, і якщо закон підтримає більше три чверті депутатів, то президент уже не може його не підписати.

— А крім законів Верховна Рада щось іще приймає?

— Звісно. Багато що. Але головне — вона затверджує склад Кабінету Міністрів, який керує економікою, та ухвалює бюджет країни, тобто вирішує, як розподілити гроші.

— Авжеж. І тому депутатами обирають людей серйозних та освічених. Таких, якими ви колись будете, — сказала бабуса.

Мама одразу погодилася бути головою уряду.
— Якщо тато — президент, то за такого президента відчуваєш себе, як у Бога за пазухою. Але ж наш уряд зветься Кабінетом Міністрів. Значить потрібні міністри.

Романа з Марком презирнулися:

— **Навіщо? Хіба не можна керувати самому?**

Мама посміхнулася:

— Навряд чи. От, наприклад, візьмемо медицину. Лікарні, інститути, академії, фельдшерські пункти, щоб усім цим керувати, потрібна людина, що знається на медицині?

— **Звісно.**

— А щоб керувати поліцією, треба бути юристом?

— Так ти ж юрист! — хором сказали діти.

— Так, але не медик. А щоб керувати фінансами, правильно контролювати та розподіляти кошти, треба бути економістом?

— **Мабуть.**

— А щоб керувати школами, університетами, дитячими садками, треба бути педагогом?

Марко з Романою зітхнули.

— Отож, — підсумувала мама. — А де ви бачили людину, яка б одночасно була і медиком, і юристом, і економістом, і педагогом, і будівельником, і митником, і так далі? Адже уряд керує всією економікою. Тому він складається з різних міністерств: міністерство охорони здоров'я, міністерство фінансів, міністерство культури і так далі. Там працюють фахівці, яких очолюють міністри. Тому наш уряд зветься Кабінетом Міністрів, а голова — прем'єр-міністром, тобто першим з міністрів.

— **А призначає міністрів Верховна Рада!** — похвалилася своїми знаннями Романа.

— Правильно. Тому те, що ви пропонуєте мені стати головою уряду, це лише ваші побажання. Призначити мене може тільки наша Верховна Рада. А хто у нас Верховна Рада?

— **Уся родина!** — вигукнув Марко.

— Ну от. Зберемося в неділю на обід, тобто на парламентську сесію, проголосуємо, і тоді...

— Ой, що ж це виходить? — захвилювалася Романа. — Ми ж тата президентом призначили незаконно.

— Чому незаконно?

— Бо ти не голосувала. І бабуся з дідом.

— Нічого, будемо вважати, що ми просто не прийшли на вибори. А наступного разу ви вже повідомите всіх про дату, і ми залюбки проголосуємо.

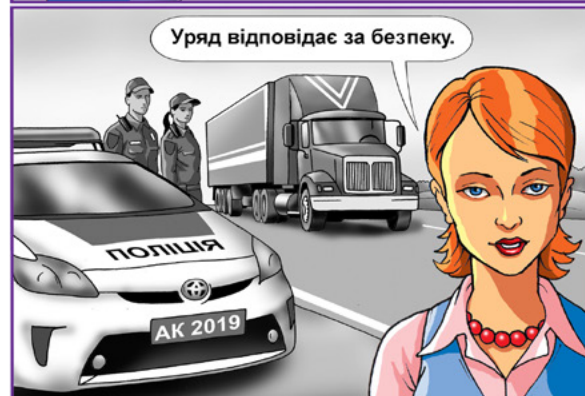
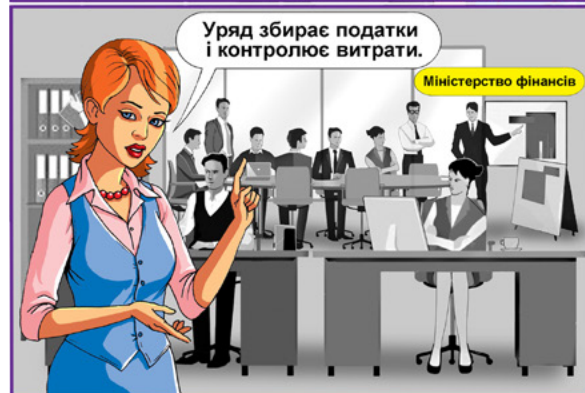
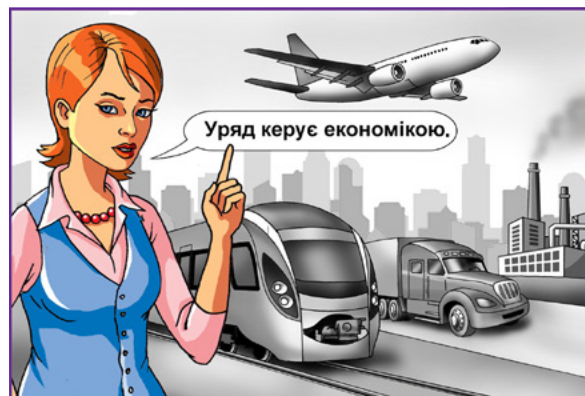
— А що будемо робити з міністерствами? У нас в родині стільки людей немає, щоб їх організувати, — розгубився Марко.

— Нічого, — засміялася мама. — З тим обсягом задач, які стоять перед нашою родиною я вже якось впораюся. Не один рік уже це роблю.

— Але ж раніше ти не була прем'єр-міністром?

— Так, не була. Але й ви раніше на знали нічого ані про уряд, ані про президента, ані про Конституцію, а нині стали розумітися на тому, як влаштована держава.

— Ще не до кінця, але ми розберемося. Обов'язково! — пообіцяли Марко і Романа.

— Ой, що ж ми наробили! — спохопилася Романа

— **А що таке?** — не зрозумів Марко.

— Ми ж маму призначили прем'єр-міністром, а вона юрист.

— **Хіба ж це погано?**

— Погано, — Романа похитала головою. — Погано, тому що в нас іще повинен бути суд. І хто ж буде суддею?

Марко замислився:

— Тато — президент, бабуся — голова Верховної Ради, мама — прем'єр. Виходить, що лишився тільки дідусь.

— **А він зможе бути суддею?**

— Запитаємо.

Ми прибігли до дідуся, гадали, що він здивується, але бабуся йому вже розповіла про наші призначення.

— Хочете, щоб я був суддею? — запитав він.

— Хочемо, — закивали Марко з Романою.

— А ви знаєте, як працює суд?

— Ні, — закрутили головами діти.

— Тоді слухайте. По-перше, рішення суду мають силу закону. Їх мають виконувати всі.

— **І навіть президент,** — додала Романа.

— І навіть президент, — погодився дідусь. — Суддя ні від кого не залежить, ніхто йому не може давати вказівок чи команд. Він керується законом і тільки законом.

— **А якщо суддя помилиться, що буде?** — поцікавився Марко.

— Тоді можна поскаржитися у Верховний Суд, і він виправить помилку.

— **Як так?** — здивувалася Романа. — **Ти ж казав, що суддями ніхто не керує. А Верховний Суд?**

— Верховний Суд слідкує тільки за тим, щоб усі рішення були законними й виправляє помилки. Але він не може дати команду судді, на чю користь ухвалити рішення.

— **Це як завуч у школі? Вона сварить вчителів за запізнення, але не може ставити нам оцінок,** — сказала Романа.

— Молодець. Дуже правильний приклад.

— **А як суддя вирішує, хто правий? Це ж складно.**

— Складно. А ще складніше у суді звичайній людині. Спробуй пояснити судді суть справи, якщо ти не юрист!

— І що ж робити? — розгубилися діти.

— Саме тому у суді працюють адвокати, задача яких — вислухати людину, підібрати закони, які підходять до справи, зібрати необхідні документи й роз'яснити все судді під час засідання.

— А хто такий прокурор?

— Прокурор — це людина, яка веде розслідування злочину та представляє в суді державу. Він обвинувачує, адвокат захищає, суддя слухає обох і вирішує по закону.

— А хіба не можна одразу вирішити по закону, без суду?

— Бачите, законів багато, вони складні, тому існує навіть окремий Конституційний Суд, який слідкує, щоб Конституцію не порушували.

— Як складно! Добре, що ми тебе, діду, призначили суддею, тільки ти з цим розберешся

Ми зробили це! Тато буде чудовим президентом, мама давно вже звикла виконувати обов'язки прем'єр-міністра, а бабуся прекрасно впорається з посадою голови нашої Верховної ради. Ну а дідусь розсудить, коли щось буде не так.

Залишаємося тільки ми. Марко і Романа. Що ж нам робити у родині? З цим питанням ми, звісно, пішли до мами.

— Ну, дорогенькі, якщо ви вже хочете бути владою, то вам залишаються ваші кімнати, порядкуйте там, як вважаєте за потрібне, — сказала мама.

— **Ми будемо місцевою владою!** — здогадалася Романа.

— Ура! — вигукнув Марко.

— Тільки вам доведеться навести лад у кімнатах, прибрати, позамітати. Бо інакше ви будете поганою місцевою владою.

— **А чим місцева влада відрізняється від столичної?** — запитала Романа.

— Тим, що вона займається місцевими проблемами. От, наприклад, за вулиці нашого міста відповідає місцева влада, а за міжміські дороги — державна.

— **А крім вулиць?**

— Усе, що знаходиться у нашому місті, підпадає під опіку місцевої влади: школи, лікарні, тротуари, парки, тролейбуси й так далі.

— **Тобто ми працюємо як уряд, тільки в місті?**

— Точно. Єдине виключення: безпеку та законність контролює центральна влада, тому в нас немає власної поліції чи прокуратури. Місцева влада займається виключно господарськими справами і при цьому має дотримуватися усіх законів, що ухвалила Верховна Рада та усіх постанов, які прийняв Кабінет Міністрів.

— **А в нас коли щось не так, завжди кажуть, що це президент винен.**

Мама кивнула:

— Це тому що більшість людей не знає, як працює держава. Але ж ви розібралися, тому одразу зможете вирішити, як зробити так, щоб нам жилося краще.

— **Я думаю, що для того, аби жити краще, спочатку треба зрозуміти Конституцію,** — сказала Романа.

— **І не дозволяти порушувати своїх прав,** — додав Марко.

— Але й не нехтувати своїми обов'язками, тим більше, що їх зовсім не багато, — підсумувала мама.

— А правду кажуть, що українська Конституція найкраща у світі? — поцікавилася Романа.

— Наша Конституція дійсно є однією з кращих у світі. Але ми, на жаль, її не використовуємо за призначенням. «Якби ми вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя», пам'ятаєте, хто це сказав?

— Шевченко! — разом вигукнули Марко і Романа.

— Правильно. Тому будемо сподіватися, що ви почали вчитися так, як треба, і матимете власну мудрість.

— Ми будемо вчитися, — пообіцяв Марко.

— І станемо мудrimi, — приєдналася до нього Романа.

— Не сумніваюся, — посміхнулася мама і обійняла обох.

На цьому й скінчилася наша пригода з Конституцією. А може ні? Може, лише почалася? Га?

